Mabel Rossouw

Drie kortverhale van Maarten 't Hart – Literêre-esteties en lewensbeskoulik bekyk (I)

Abstract

The autobiographical manner of presentation of Maarten 't Hart's stories has the consequence that the narrative distance is particularly small – so that the effect on the reader is greater, and he is strongly addressed by the message of each story.

This gives rise to the fact that the relevant stories can be evaluated not only on the basis of the literary aesthetic qualities, but also on the basis of lifeview. The three stories, *De zaterdagvliegers*, *Ouderlingenbezoek* and *De witte nacht* consistently reveal a sustained line of emotional tension, and style and structural means are well applied to support the thematic concerns. In *De witte nacht* especially an exceptional measure of textural density is obtained and the story reveals a close coherence.

In the ethical sense the existential sense of life which is revealed by the stories as well as the one-sided characterisation of the representatives of the Christian faith is obtrusive. These two characteristics of his work reveal a particular awareness of the spirit of the time in which 't Hart is caught and explains to some extent why he is one of the most widely-read Dutch authors since 1945.

Inleiding

Die positivistiese geïnspireerde gedagte dat 'n literêre kunswerk geïnterpreteer en beoordeel kan word volgens die psige van die outeur, as voor-die-hand-liggendste 'oorsaak' van die ontstaan daarvan, word selfs vandag nog by lesers aangetref. Die versoeking om biografies te werk te gaan by die ondersoek en evaluering van bepaalde werke is des te groter wanneer die betrokke skrywer

byna voortdurend in sy verhale gebruik maak van outobiografiese gegewens en ook in besonderhoude duidelik laat blyk dat daar “verbindingslyne lopen tussen werk en lewe” (Van der Ent, 1982:103) sodat die werklikheid die verskoonde wêreld van die boek binneskuif. In die kortverhale van Maarten ’t Hart is dit telkens die geval.

Daar is voorheen algemeen aanvaar dat biografiese argumente die minste gewig dra by die evaluering van ’n literêre werk¹ en dat dit hoogstens verwysingswaarde het vir die interpretasie daarvan. Tans word die senderkode (wat ook aspekte van die biografie kan insluit) egter weer hoër aangeslaan. In hierdie bespreking sal die klem hoofsaaklik val op tekstuele aspekte, op die verhouding teks-werklikheid en op die uitwerking wat dit alles het op die leser as ontvanger en realiseerder van die teksboodskap. Omdat die leser ’n sentrale plek beklee in die literêre kommunikasieproses² sal daar egter ook nagegaan moet word watter implikasies die outobiografiese aanbieding van die verhale vir die leser het; die onmisbare funksie en rol van die leser verskaf ook die belangrikste aanleiding vir ’n lewensbeskoulike benadering tot en evaluering van die betrokke verhale.

Enkele agtergrondgegewens

Soos J.M.A. Biesheuvel en Jan Wolkers het Maarten ’t Hart in ’n Gereformeerde huis opgegroeï³, die geloof laat vaar en gebruik hy in sy skeppende werk dikwels elemente van die godsdiens as temas en motiewe. Verskeie van sy werke tel onder die blitsverkopers van die afgelope dekade of meer waaruit afgelei kan word dat die moderne Nederlandse leser sterk aangespreek word daardeur. Uit bogenoemde volg dan ook dat sy werk gereeld onder die loep geneem word deur die enkele Nederlandse kritici wat die literatuur vanuit ’n Calvinistiese lewensbeskoulike oogpunt trag te beoordeel. Die drie verhale wat vervolgens bespreek sal word, leen hulle by uitstek daartoe om so benader te word; in elk van die verhale – “De zaterdagvlieters”⁴, “Ouderlingenbezoek”⁵ en “De witte nacht”⁶ – kom die Christelike geloof ter sprake en word die eerste persoonverteller gekonfronteer met gebeure en persone wat hom in konflik bring met hierdie geloof.⁷

1. Wellek en Warren (1970) stel dit só: “even when there is a close relationship between the work of art and the life of an author, this must never be construed as meaning that the work of art is a mere copy of life”, en meer spesifiek van die innerlike lewe van die skrywer.

2. Boonstra (1979) se model “ter indeling van argumenten voor literaire waardeoordelen” bied ’n nuttige riglyn waarvolgens die teks binne sy totale literêre kommunikasiesisteem geplaas kan word. Hierin beklee die leser ’n sentrale posisie.

3. Kyk Werkman (1982a:9).

4. Hierdie verhaal het oorspronklik verskyn in die bundel *De zaterdagvlieters* (1981).

5. Oorspronklik opgeneem in *Het vrome volk* (1874).

6. “De witte nacht” het voorheen verskyn in die winteruitgawe van *De tweede ronde* in 1981.

7. In Cloete e.a. (1985:77) word die volgende stelling gemaak: “Die belangrikste voordeel van die ek-verteller is dat die vertelling die oortuigingsmoontlikhede van die biografie het.”

“De zaterdagvliegers”

“De zaterdagvliegers” fokus op ’n gebeurtenis uit die verteller (en hoofkarakter) se jeugjare. ’n Terloopse ontmoeting tussen die elf-jarige seun en Japie, ’n goeie ou buurman, lei tot ’n besondere en hegte vriendskap, sowel as die seun se noue betrokkenheid by Japie se bedrywighede as “zaterdagvlieger”, dit wil sê ’n persoon wat uit geloofsoortuiging weier om soos die meerderheid ander posduifhouers op Sondae sy duiwe te laat vlieg. Onder andere gedryf deur die ongenaakbare Clazien sowel as sy eie begeerte om ook ’n keer ’n prys te wen, en op ’n ingewing van die seun, swig Japie voor die versoeking om een van die Sondagvliegers se minder etiese taktieke toe te pas in die daaropvolgende wedvlugte. Wanneer hy dan plotseling te sterwe kom, is die seun oortuig daarvan dat Japie die dood as straf vir sy oortreding ontvang het. Vanweë die streng godsdienssin wat hy op daardie stadium gehad het, is dit vir hom ’n uiters traumatiese ervaring.

“Ouderlingenbezoek”

In “Ouderlingenbezoek” vertel die eerstepersoonverteller, nou klaarblyklik in sy laaste skooljaar, van ’n byna katastrofale ouderlingbesoek by hulle aan huis. Die hele ongelukkige konfrontasie tussen die twee onbeholpe, maar baie hovaardige ampsdraers en die verteller se spitsvondige vader, wat as oorwinnaar uit die stryd tree, word op ’n byna apatiese, afgetrokke wyse waargeneem en weergegee. Uit die uiters negatiewe wyse waarop die twee ouderlinge geteken word, blyk dit egter duidelik dat die insident die seun nie onaangeraak laat nie. Hy maak dan ook enkele sleutelopmerkings wat hierop dui, onder andere die volgende: “. . . ik zag weer die zenuwtrek op het gezicht van Wijnhorst. Het rimpelde van boven naar beneden, . . . Het was afschuwelijk om te zien” (196).

“De witte nacht”

As volwasse man word die eerstepersoonverteller in “De witte nacht” gekonfronteer met ’n fanatieke vreemdeling wat aan sy deur klop met die boodskap dat hy deur God gestuur is om die ‘ek’ tot bekering op te roep. Die hele lastige episode lei uiteindelik daartoe dat die hoofkarakter soos meermale tevore ’n ganse nag in slapeloosheid deurbring, met al die worsteling en verskrikkinge wat dit vir hom inhou. Hoewel sy hartseer oor die verlore geloof van sy jeug enkele kere deurskemer, is die hoofsake in hierdie verhaal die byna hallusinêre nagtelike ervaringe wat met sy slapeloosheid gepaard gaan, sowel as ’n instense belewenis van die nagtelike landskappe terwyl hy daardeur wandel en ten slotte ’n vereenselwiging met die natuurlêwe (die sterwende ystervark in die besonder).

Perspektief

Uit die kort opsommings van die drie verhale blyk dit dus dat die perspektief telkens dié is van ’n eerstepersoonverteller, hetsy as jong seun, jong man of

volwassene. Die manier van waarneming en die wyse waarop gebeurtenisse weergegee word, is dus direk herleibaar na die gekose vertellersperspektief. As gevolg van die outobiografiese trekke in die verhale word die belydenis-karakter wat dikwels eie is aan die eerste persoonvertelhouing des te meer voelbaar sodat die identifikasiemoontlikhede vir die ontvanger (leser) van die verhale groter word en die uitwerking van die boodskappe wat oorgedra word veel intenser beleef word. Die eerste persoonvertelwyse het ook gevolge vir die betekenis van die verhaal – die ‘ek’ van die verhaal is die sleutel tot die verbeeldingswêreld wat geskep word in die verhale; sy waardes, sy idee van homself, die wêreld en ander karakters is bepalend vir die instelling van die leser teenoor dit alles. Wanneer die leser dus die worsteling en dood van Japie (in “De zaterdagsvliegers”) ervaar en sien deur die oë van ’n jong seun wat die ou man se sterwe beleef as ’n wrede, onregverdige straf op ’n taamlike klein oortreding, spreek dit die leser duidelik aan en roep dit hom tot stellingname.

Die mens-agter-die-werk

Hoewel die biografiese outeur en die oukto⁸ nooit aan mekaar gelykgestel mag word nie, bly die leser van ’t Hart se outobiografiesgekleurde werk steeds bewus van die mens agter sy werk, wat inderdaad méér word as net die implisiete outeur daarvan. Volgens Priem (1966/67:141) skryf die moderne kortverhaalskrywer uit ’n innerlike impuls, asof gefassineer deur sy stof – dit word ’n wapen in die hand van die skrywer wat ’n aanval wil loods: hoe sterker die dwang, des te onontkombaarder die uitwerking op die leser. In dié drie verhale, soos in vele ander van ’t Hart, is die dwang van pynlike herinneringe telkens duidelik voelbaar en word daar op subtile en minder subtile wyses kritiek gelewer op die Christelike godsdiens soos die implisiete outeur van die verhale dit ervaar.

Die leser besef deurentyd dat dit in die verhale steeds om ’n verbeeldings-wêreld gaan, met ander woorde ’n seleksie uit die werklikheid is saamgevoeg met ’n bepaalde doel. Tog veroorsaak die klein vertelafstand dat ’n ervaring soos die ouderlinge besoek saam met die ‘ek’, wat as getuie teenwoordig is, uiters subjektief beleef word. Gevolglik kan die seleksie wat gemaak is uit herinneringe van so ’n besoek met groter doelgerigtheid en effek aangewend word. Ook in die ander verhale word ’n selektiewe illusie van die werklikheid met groot vakmanskap geskep en effektief benut.

Die uitwerking op die leser

In “De zaterdagsvliegers” word die gebeure weergegee vanuit die perspektief van ’n volwassene wat ’n ervaring uit sy kinderjare op die wyse van ’n elf- en

8. Volgens Steenberg (1981:145) is dit “. . . ’n persoon of figuur wat binne die wêreld van (die) werk figureer en waarvan die handeling en sienswyses op die wyse van die literêre werk gebonde is aan die hier-en-nou van die persoonlike skrywer by die ontstaan van die werk”.

later twaalfjarige kind herbeleef. Hoe helder alles hom nog voor die oog staan, spreek uit die detailbeskrywings van mense, gesprekke en allerlei natuur- en ander indrukke, sowel as uitdrukings soos die volgende: “Nog zie ik voor me . . .” (137). Dit alles verhoog die geloofwaardigheid en daarom ook die uitwerking van die gebeure op die leser. Die uiterlike monoloog wat enkele kere naas die innerlike monoloog by die selfonthullende ‘ek’ voorkom in “De witte nacht” verhoog die dramatiese effek van die betrokke insidente, byvoorbeeld waar die ‘ek’ hardop die woorde: “Alles beweegt door de liefde” teenoor homself herhaal om aan die sinloosheid van die lewe en die statiese uur van die nag te ontkom. In hierdie verhaal kom die sterker verrassings-element van hierdie vertelhoek veral na vore in die geroggel wat die hoofkarakter se slaap verdryf en waarvan die oorsprong op deurlopend spanningsvolle wyse tot aan die einde onbekend bly.

Die ek-verteller

In al drie verhale vorm die eerste persoonvertelwyse wat konsekwent gebruik word ’n belangrike bindingsprinsipe sodat die verhale ’n hegte samehang vertoon, onder andere as gevolg daarvan. Die ek-verteller met sy boeiende, intense vertelwyse dra ook in elke verhaal daartoe by dat ’n volgehoue spanningslyn gehandhaaf word.

Karakterisering

Die karakterisering in die verhale is meestal genuanseerd en gebalanseerd, maar soms ook die teendeel, afhangende van wie verbeeld word. Die eerste persoonvertellers in veral “De witte nacht” en “De zaterdagsvliegers” openbaar hulle self as uiters sensitief; in albei gevalle ’n meerdimensionele figuur wat in sy eensaamheid worstel met onverwerkte, onbeantwoorde lewensvrae. Veral by die seun in laasgenoemde verhaal vind daar ’n groot mate van karakterontwikkeling plaas: ’n onskuldige, objektiewe klein waarnemer raak betrokke by ’n medemens se doen en late en is uiteindelik selfs indirek medepligtig aan sy “ondergang” deurdat hy die ou man op die idee help kom (144) om een van die tegnieke van die Sondagsvliegers – “ze kennen God noch gebod”, sê hy van hulle (147) – se tegnieke toe te pas. Die beskrywing wat Japie gee van die ‘ek’ is ’n raak tekening van die eerste persoonverteller van die meeste van ’t Hart se verhale: “Jij bent pas twaalf, maar ik vind je toch een heel verstandige jongen; jij zult je hele leven zo blijven als je nu bent, zo schrand, en naïef en jongensachtig” (148). Wanneer Japie sterf kom die ‘ek’ in magtelose opstand teen die verskrikking wat sy vriend se dood vir hom inhou en poog hy om die realiteit daarvan heeltemal te ontken.

Deur die oë van die seun leer die leser ook vir Japie ken as ’n genuanseerde karakter, vol goedheid en onskuld, wie se ‘oortreding’ met groot sielswroeging en innerlike konflik gepaard gaan. Die dialoog is in hierdie verhaal deurgaans besonder karakteropenbarend. In “Ouderlingenbezoek” word die

ouers van die 'ek' vanuit sy subjektiewe visie geteken soos in al 't Hart se verhale waarin hulle figureer: die vader is 'n sterk, onortodokse grafmaker, "excentriek, máár een 'persoonlikheid'! Gereformeed, maar op eigen en eiginzinnige manier. Een non-conformist in een conformistiese samenleving" (Kamphuis, 1983:353). Hy is daartoe in staat om onopregtheid aan die kaak te stel met sy spitsvondigheid en ironiese Bybelgebruik, terwyl die moeder sagweg op die agtergrond probeer om sy aanvalle te temper en die vrede te bewaar.

In elk van die drie verhale is daar egter ook 'n verteenwoordiger of verteenwoordigers van die Christelike geloof aanwesig wat as geheel een-vlakkige, ongenueanseerde figure geteken word. Clazien vorm die direkte teenpool van die goedige Japie en word uiters onvleiend beskryf: "Haar gedrongen gestalte zag eruit als een rechtopstaande veilingskist; op haar kubusvormige hoofdj stond een zwart plat hoedje dat mij altijd deed denken aan de omgekeerde asla van een potkachel, en daaronder leken haar ogen net twee ivoorwitten dobbelstenen waarmee men één had gegooit. Onder die zwarte stippen van haar pupillen zetten haar mond onverbiddelik een rechte streep" (138). Ewe belaglik is die maatreëls wat die kerkraad en die dominee tref om "zuster Clazien" te beskerm teen die seun se kwajongstreke. Clazien se ongenaakbaarheid word uiteindelik ook 'n direkte aanleiding tot Japie se "val". Eweneens word die twee ouderlinge in "Ouderlingenbezoek" as uiterlik besonder onaantreklik geteken, maar te meer nog openbaar hulle hulself algaande in hul gesprek met die gesin as dom, huigelagtige skurke wat hulleself en dit waarvoor hulle staan bespotlik maak deur elke woord (en selfs die gebede) wat hulle uiter. 'n Dergelike uitbeelding van 'n ouderlingebezoek, maar met 'n nog venyniger angel en slegter uiteinde, kom voor in die roman *Een vlucht regenwulpen* ('t Hart, 1978: 69–81). Die mannetjie met die "luciferkop" (573) in "De witte nacht" maak homself en sy "roeping" op sy beurt belaglik deur die verkeerde uitspraak van die Naam van Jesus (as "Jezuns" – uit eerbied!) sowel as die naïewe manier waarop hy sy sending aanpak, naamlik deur die 'ek' se voordeur te bewaak totdat hy sou onderneem om hom van sy bose weë te bekeer.

Te midde van genuanseerde, meerdimensionele karakters tree daar dus telkens een of meer karikatuuragtige figure na vore by wie geen karakterontwikkeling te bespeur is nie, en deurgaans is juis hulle verteenwoordigers van die kerk en die Christendom. Hierdie element van eensydigheid in die karakterisering verskraal die verhale na hulle dimensionele kwaliteit⁹.

Ander struktuurelemente

Ander struktuurelemente soos die tydshantering, gebeurelyn, intrige en ruimtetekening is van wisselende belang in die drie verhale. "De zaterdag-

9. Ofte wel die "omvang" van die verhale. Vgl. Steenberg (1981:151).

vliegers” vertoon ’n eenvoudige, chronologiese tydstruktuur: die verteller raak as elfjarige bevriend met die “leeftijdlose” (140) Japie, die twee gesels vir byna ’n jaar lank slegs oppervlakkig met mekaar, totdat daar plotseling iets gebeur wat alles verander. ’n Oënskynlik onbenullige gebeurtenis – die swart vagwa wat ’n paar sakke ertjies by elke huis aflaai – blyk uiteindelik ’n ingrypende uitwerking te hê op veral Japie se lewe. Die ertjies wat uitgesoek moet word, word vir hom algaande die simbool van sy onderdrukking deur Clazien en dryf hom daartoe om van die eerlike weë van ’n Saterdagvlieger af te wyk. Na daardie sentrale voorjaarsaand, ’n keerpunt wat die rustige gang van sake beëindig, volg gebeure mekaar snel op en word die leser saam met die ‘ek’ getuie van ’n dinamiese proses van verandering in die lewe van Japie. Die intrige is eenvoudig maar besit ’n innerlike noodwendigheid en oplopende emosionele-spanningslyn wat die aandag tot aan die einde gevang hou.

Leserbetrokkenheid

Vanaf die verskyning van die onheilspellende “zwarte vrachtwagen” word daar voortdurend deur die verteller verwagtinge geskep by die leser van die onafwendbare val van Japie. Hierdie “oop plekke” wat gelaat word (in resepsie-estetiese terme gesien), dwing die leser daartoe om toenemend betrokke te raak by die realisering van die teks sodat die uitwerking van die gebeure meer intens beleef word. Die leser wat Japie se innerlike konflik en geleidelike agteruitgang op dié manier meegemaak het, is ten slotte byna geneig om saam met die seun te voel dat Japie inderdaad gestraf word vir sy oortreding.

Ruimteskildering

Funksionele ruimteskildering speel in hierdie verhaal ’n rol in die vorm van die herhaalde verwysings na “de laagstaande zon”, “de avondschemering” (140, 145), die “schemerlicht” (142) of “de donkere avondhemel” (150) telkens wanneer die verteller met Japie in gesprek verkeer. Slegs nadat hy in die loop van die nag te sterwe gekom het op die dak van sy huis skyn die son helder oor hom. Ook hier, soos in verskeie ander verhale van ’t Hart¹⁰, sou die leser ’n verband kon trek met die Son van Geregtigheid wat ongenaakbaar op die sondaar neerskyn en al sy geheime aan die lig laat kom. Verder word die milieu van die ek-verteller se kindertyd baie noukeurig geteken sodat alles des te meer vertrouwd aandoen. Die indruk van die outobiografiese wat by die leser geskep word, versterk weer eens die oortuigingskrag van die verhaal. Die feit dat die seun voortdurend na dieselfde bakens, soos die “Rioolbemaling” en bepaalde strate verwys, beklemtoon die eenheid van ruimte in die verhaal en dien as bindingsprinsipe.

10. Werkman (1982b:60) wys o.a. daarop dat die son in “Mammoet op zondag” simbool van “de vernietigende vuur van Gods toorn” is.

Gebeurelyn

“Ouderlingenbezoek” is ’n lineêre, chronologiese weergawe van ’n enkele insident. Hierdie oënskynlik gewone besoek word klaarblyklik ’n belangrike gebeurtenis in die lewe van die ongeveer sewentienjarige seun. Die leser word van meet af aan midde in die gebeure gedompel: die voordeurklokkie lui terwyl die ‘ek’ die toilet gebruik. Vir enkele oomblikke soek hy nog uitkomkans, maar dan is die ouderlinge reeds in die huis en begin die leser om die futiele woordewisseling tussen die ouderlinge en die vader te ‘ondergaan’ saam met die verteller. Die snelle opeenvolging van hoofsaaklik innerlike handelingsmomente word deurgaans in dialoog uitgedruk. Die emosionele spanningslyn word konsekwent gehandhaaf. ’n Klimaks word bereik wanneer die gespreksgenote op mekaar begin skree, en ten slotte vind die oplopende afsku vir die haas lasterlike slotgebed van ouderling Wijnhorst uitdrukking in die voordeurklokkie wat aanhoudend deur die sussie gedruk word: “het gerinkel onverstemde het bidden van Wijnhorst volledig” (198). Hierna verdwyn die twee manne besonder vinnig en eindig die verhaal kortaf met die vader wat sy kinders skellend beveel om die voordeur toe te maak. Die oop einde dwing die leser daartoe om verder oor die gebeure na te dink. Juis omdat hierdie insident ook as ’n verhaal met outobiografiese trekke aangebied word, word daar nie aan die leser veel van ’n keuse gelaat oor hoe hy behoort te reageer nie. Soos voorheen reeds genoem, besef die leser egter steeds dat hy ook hier te doen het met ’n seleksie van gegewens wat met ’n bepaalde doel gemaak en weer saamgevoeg is om ’n spesifieke soort uitwerking op die leser te hê.

Tydsverloop

In “De witte nacht” dien die onverbiddelike, afgemete verloop van die tyd as effektiewe bindingsprinsipe. Die verhaal word geopen met: “Acht uur sloeg de klok van de Petruskerk” (573) en vervolgens lui dieselfde klok meedoënloos elke uur van die nag af tot om twee-uur, waarna die sogenaamde “gat van de nacht” (583) voor die ‘ek’ open en hy iets soos ’n geweldige depressie beleef. Die herinnering aan ’n gebeurtenis in ’n laboratorium in Londen stol soos meermale tevore voor sy geestesoog en veroorsaak ’n stilstand in die tyd. Wanneer dit drie- en vieruur word, hoor hy die “huiskamerklok” slaan en hierna aanvaar hy sy lot, dink aan niks meer nie en “liet de tijd voorbijgaan” (587). Wanneer vyfuur slaan, breek die dag en staan hy op net om tot die ontdekking te kom dat die geroggel van ’n sterwende dier die oorsaak van sy onaangename nagtelike ervarings was.

Spanningslyn

Ook in hierdie verhaal oorheers innerlike handelingsmomente. Emosionele spanning bou op na die twee beangstigende, hallusinêre ervarings tussen twee- en vieruur. Hierna volg ’n afloop waarin daar egter steeds ’n spannings-

lyn gehandhaaf word deur die oop plekke wat vir die leser gelaat word met die geroggel waarvan die oorsprong tot aan die einde onbekend bly. Die aandoenlike toneeltjie waar die verteller die ystervark begrawe word ontluis-ter deurdat hy deur die uitwerpsel van 'n houtduif getref word net toe hy die dier met grond wou bedek. Hiermee kom hierdie besonder stemmingsvolle verhaal tot 'n abrupte einde.

Identifikasie met die natuur

Die verteller se fyn aanvoeling vir en groot bewustheid van die natuur kom in hierdie verhaal sterk na vore. Van begin tot einde is daar noukeurige tekeninge van plante, voëls en ook van lig. In die eerste paragraaf verskyn 'n onbekende man as indringer tussen die verteller en die natuur: "Tussen de meelbes en mij verrees een man . . ." (573). As 'n skrilte kontras met die rusverstoorder verwys die verteller na die "vrome, stille lenteavond" en die natuur wat skyn te bid "om een voorjaar zonder storm" (575). Ná elfuur begin alles wit skyn, asof die natuur verlig word deur alles wat blom. Hierdie treffende, funksionele beskrywings van 'n gloeiende nag met die natuur wat wit in die bloei staan, skep 'n besonder hegte eenheid in die verhaal en onderstreep die tema (wat later bespreek sal word) op voortreflike wyse. Identifikasie met die natuur kom dikwels voor, byvoorbeeld in die gevoel dat die 'ek' hom in die ystervark se posisie sou kon verplaas aan die einde van die verhaal (599) asook in ander verwysings soos dié na die bome: "Het leek of ze mij met hun takken wilden omhelzen, maar niet dichterbij konden komen om hun omhelzing te voltooien" (580) waardeur die hoofkarakter se haas onoorbrugbare eensaamheid vergestalt word. Die blomtrosse van die hoefblad wat vir hom na gebalde kindervuisies lyk, verwoord gedeeltelik ook sy eie afkeer van die feminisme en geweld. Die noukeurige ruimtetekening dra verder grootliks by tot die atmosfeer wat haas voelbaar word sodat die leser des te meer deur die verhaal ontroer word.

(word vervolg)

Bibliografie

Gebruikte teks

't Hart, Maarten. 1974. *Alle verhalen*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Aangehaalde en geraadpleegde bronne

- Aucamp, H. 1984. Die intensiteit van die kortverhaal. *Standpunte*, xxxvii:3, Junie.
- Bisschoff, Anna M. 1984. Distinktiwe kenmerke van die literêre blitsverkoper met besondere verwysing na enkele Nederlandse romans wat sedert 1970 verskyn het. Potchefstroom. Ongepubl. proefskrif. (D. Litt.) PU vir CHO.
- Boonstra, H.T. 1979. Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*. 142(4): 243–252.
- Cloete, T.T., Botha, Elize en Malan, C. 1985. *Gids by die literatuurstudie*. Pretoria: HAUM-Literêr.
- Dollerup, C. 1970. The Concepts of 'Tention', 'Intensity' and 'Suspence' in Short-Story Theory. *Orbis Litteratum* (25).

- Kamphuis, J. 1983. Maarten 't Hart en de christelijke belijdenis van de voorzienigheid II. *De Reformatie*, 58(23): 353–356, Mrt. 12.
- Nuis, A. 1977. Korte verhalen uit de jaren zeventig. Amsterdam: Elsevier.
- Postma, J.S. 1973. Cultuurgeschiedenis en christendom. Franeker: T. Wever.
- Priem, F. 1966/67. Aspecten van het moderne kortverhaal. *Streven*, 20(2): 135–143.
- Priem, F. 1975. Inleiding in het kortverhaal. Caleidoscoop der Nederlandse letteren. Leuven: Boekengilde De Clauwaert.
- Slings, G. 1975. Een boos en overspelig geslacht. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- Steenberg, D.H. 1981. Lewensbeskouing en literatuurbenadering. (*In* Interpretasie en oordeel. Potchefstroomse studies in Christelike wetenskap. PU vir CHO, Potchefstroom.)
- Steenberg, D.H. 1982. Literatuur en konteks. *Tydskrif vir Letterkunde*, Nuwe reeks xx(i): 36–48, Feb.
- Van der Ent, H. 1982. Literatuur en christelijk perspektief. 's-Gravenhage: Boekencentrum.
- Wellek, R. & Warren, A. 1970. Theory of Literature. U.S.A: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Werkman, H. 1982a. Aangekruist. Boekbesprekingen van J.M.A. Biesheuvel tot Jan Wolkers. Groningen: De Vuurbaak.
- Werkman, H. 1982b. Een calvinist leest Maarten 't Hart. Baarn: Bosch & Keuning.